

- з урахування позитивного світового досвіду активізувати процес пошуку шляхів зниження темпів зростання рівня злочинності.

Список використаних джерел

1. Н. А. Орловська. Актуальні проблеми кримінологічної системи України. Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/r2/13onaksu.pdf>.
2. Зелінський А.Ф. Кримінологія: Курс лекцій. - Харків, 1996. - С. 141 - 142.
3. Негодченко В.О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів в сучасних умовах: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.О. Негодченко - Х., 2003.

Кваша О. О., провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор

КРИМІНОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НАТОВПУ

У сучасних умовах розбудови української держави важливою є участь громадян у державотворчих процесах, зокрема у мирних акціях, зібраннях, мітингах. Суспільно-політична криза в Україні актуалізувала цю проблему. Події 2013-2015 років засвідчили, що масові мирні акції громадян містять в собі великі ризики перетворення на неконтрольовані протиправні дії натовпу. Однак у цих умовах набувають поширеність і явища масового характеру, що носять негативні відтінки, які заподіюють (можуть заподіяти) шкоду громадському порядку та громадській безпеці. З урахуванням зростаючої інтенсивності розвитку суспільства слід очікувати ескалацію такого роду злочинів, як масові заворушення [1, с. 157].

Натовп - це різновид групової діяльності, якому притаманні загальні закономірності розвитку будь-якої спільної діяльності. Однак є і певні специфічні особливості. Поведінка людей у натовпі практично не передбачувана. А.Ф. Зелінський влучно характеризує натовп: «Натовп перетворює людей на

стадо баранів, і одна божевільна вівця здатна потягти за собою все стадо. Від простого наслідування розвивається масовий психоз, коли індивідуальні дії усвідомлюються лише на рівні рухів тіла, а здатність усвідомлювати моральну і правову оцінку вчинюваного тимчасово втрачається» [2, с. 211].

Кримінологія злочинної поведінки натовпу передбачає аналіз і соціально-психологічних закономірностей формування злочинної поведінки мас, особливостей поводження суб'єктів у складі натовпу. Соціально-психологічний підхід до проблеми спільної злочинної поведінки учасників натовпу полягає у розгляді його як складної взаємодії великої кількості людей.

В українській мові натовп тлумачиться як велике **неорганізоване** скупчення людей. Традиційно в кримінології злочинні дії натовпу пов'язують із такою характеристикою як стихійність. Але чи можна однозначно стверджувати, що дії осіб у складі натовпу є стихійними та неорганізованими? Чи можна у межах кримінологічного дослідження поставити знак «=» між поняттями «натовп» і «стихійність»? Очевидно, що українські реалії не дозволяють цього зробити. Стрімке зростання в Україні кількості масових заворушень, що мають протестну, сепаратистську, терористичну спрямованість, характеризується організованістю, технічною оснащеністю та підготовленістю учасників. У цих процесах надзвичайну велику роль відіграють певні особи, організатори і провокатори, дії яких заздалегідь спрямовані на трансформацію мирного зібрання у злочинний натовп.

Поняття натовпу як кримінологічна категорія є недостатньо вивченим. Правознавці ще наприкінці минулого століття зауважували: «Ми не знаємо механізму формування психології людей, більшість з яких і не думали про вчинення злочинів, однак, опинившись у певній ситуації, пішли на це» [3, с. 43]. Тут слід наголосити, що останні події в Україні засвідчують, що така трансформація не виникає сама по собі, її заздалегідь і свідомо створюють певні особи - провокатори. Існує проблема відповідальності провокаторів злочинних дій при проведенні мирних акцій громадян. Не зважаючи на цю відмінність, слід визнати, що за ступенем суспільної небезпечності та ролі у

перетворенні мирних зібрань людей у злочинний натовп провокатор масових заворушень не відрізняється від організатора. Відомий дослідник девіантної поведінки натовпу Г. Тард розглядав натовп як соціальну спільність, яка найбільше залежить від свого організатора, та розпадається, коли перестає чути голос свого лідера [4, с. 393]. Слід погодитись із цією науковою позицією, адже у структурі будь-якої групової діяльності ключовою є роль лідера, керівника, організатора. Не дарма вчені причиною злочинів визнають саме злочинну установку, за яку відповідає лідер групи. Згідно з теорією злочинної установки Д. М. Узнадзе, поведінка живої істоти передбачає безумовну наявність двох умов: наявність потреби та ситуації її задоволення, при існуванні яких у суб'єкта виникає специфічний стан, що можна охарактеризувати як готовність, як установку до вчинення певної діяльності, спрямованої на задоволення його актуальної потреби [5, с. 214]. Отже, натовп як прояв групової (колективної) поведінки має свій склад, який не є однорідним, зважаючи, зокрема, на визначальну ролі організатора (лідера), який формує злочинні установки натовпу.

Структура агресивного натовпу у психології визначається як неоднорідна за складом, який має такі прошарки: організатори масових ексцесів; активні учасники; конфліктні особи; підбурювачі; спостерігачі; випадкові. При цьому підбурювачі - це особи, які особисто не збираються активно діяти, а прагнуть використати інших для досягнення власної мети; вони маніпулюють суспільною думкою, звертаються до присутніх із закликами, збурюють негативні емоції тощо. За юридичною термінологією - це провокатори [6, 367].

Особи, які були законотрухняними, у певній ситуації можуть піддатися впливу натовпу та у його складі скоїти злочин, інколи навіть слабо усвідомлюючи характер своїх дій. Також такі дії можуть бути наслідком утрати особою власних інтересів і здатності приймати правильні рішення, що призводить до підкорення натовпу лідеру. Натовп як прояв спільної поведінки має загальну для всіх видів групової діяльності властивість: особистість певною мірою втрачає притаманні їй індивідуальні риси та її поведінка починає

визначатися здебільшого психічним комплексом, який характеризує цю групу загалом [7, с. 150]. Г. Лебон характеризував натовп як єдину істоту, яка має абсолютно нові риси, що відрізняються від тих, котрі характеризують окремих індивідів, які входять до його складу. Одного факту перетворення в натовп достатньо для того, щоб у людей утворився *«рід колективної душі, яка змушує їх відчувати, думати і діяти зовсім інакше, ніж відчував би, думав і діяв кожен з них окремо»* (курсив мій. - О.К.) [8, с. 133]. Схоже висловлюється американський кримінолог В. Фокс: «Завдяки підкріплюючому впливу групи люди поведуться так, як ніколи б не поводитися поодиночі». Насамперед ця теза вірна для характеристики злочинного натовпу. Така психологічна закономірність призводить до збільшення девіантності натовпу та створює додаткову небезпеку при проведенні різноманітних, навіть мирних мітингів. Співучасники часто вважають, що зможуть уникнути відповідальності або ж відповідальність буде «поділена» між ними, тобто менш суворою. Отже, для злочинного натовпу характерно те, що в її складі особи втрачають індивідуальні особливості, відчуття відособленої ідентичності та набувають спільних рис. Кримінологічні специфічні властивості злочинного натовпу науковці виокремлюють такі: прояв групової поведінки; велика кількість учасників; безпосередній контакт між особами; взаємодія; насильницький характер учинюваних злочинних дій [9, с. 25].

Також потребує уваги кримінологів складна проблема дотримання балансу між правом громадян на опір недемократичному правлінню та політичний протест і запобіганням масовим злочинним посяганням на громадський порядок та громадську безпеку. Важливою є розробка механізму запобігання трансформації гарантованих Конституцією України мирних зібрань громадян та права на самозахист у злочинний натовп, що не є можливим без врахування кримінологічних особливостей виникнення і функціонування масових групових дій, внутрішньої групової структури та динаміки, ролі лідера.

Список використаних джерел

1. Саско О. І. Щодо відмежування масових заворушень від хуліганства / О.Т. Саско // Теорія кримінально-правової кваліфікації як феномен української кримінально-правової доктрини: тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції, 16 січня 2016 р., м. Львів. - К.: Видавничий дім «АртЕк», 2016. - С. 157-162.
2. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / Зелинский А. Ф. - К.: ЮринкомИнтер, 1999. - 240 с.
3. Карпец И. И. Криминология. Современный период и задачи / И. И. Карпец // Советское государство и право. - 1989. - №6. - С. 43-51.
4. Тард Г. Мнение и толпа / Г. Тард // Психология толп. - Москва: Изд-во «КСП+», 1999. - 416 с.
5. Нежурбіда С. Етіологія злочину: Теорії, аналіз, результат: монографія / Сергій Нежурбіда. - Чернівці: Друк Арт, 2013. - 432 с.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.]: у 2 кн. / Л.Е. Орбан-Лембрик. - К.: Либідь, 2004-2006. - Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. - 2006. - 557 с.
7. Джекебаев У.С. О социально-психологических аспектах преступного поведения: на материалах криминологического изучения хищений социалистического имущества / Джекебаев У.С.; отв. ред. Каиржанов Е.- Алма-Ата: «Наука» Казахской ССР, 1971. - 303 с.
8. Лебон Г. Психология толп / Гюстав Лебон; М.: Ин-т психологии РАН. - М.: Изд-во «КСП+», 1998. - 416 с.
9. Гусак Т. П. Протидія злочинним діям, що вчиняються особами у складі натовпу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Гусак Тарас Петрович. - Київ, 2015. - 258 с.